

KASTAMONULU ÖMER FUÂDÎ'NİN (Ö. 1046/1636) MUSLİHU'N-NEFS İSİMLİ ESERİ*

Mevlüt ÖZÇELİK**

Öz

Bu makale, Osmanlı mutasavvıflarından Kastamonulu Ömer Fuâdî'yi (v. 1046/1636) ve onun *Muslihu'n-nefs* isimli eserini konu edinmektedir. Bu çalışmanın konusu, XVII. y.y Osmanlı mutasavvıflarından Kastamonulu Ömer Fuâdî (v. 1046/1636) ve onun "*Muslihu'n-Nefs*" isimli eseridir. Fuâdî, nefsi ıslâh etmenin yollarını göstermek amacıyla yazdığı bu eserde, nefsi, Nefs-i Emmâre, Nefs-i Levvâme, Nefs-i Mülheme, Nefs-i Mutmainne, Nefsi Râziye ve Nefs-i Marziyye olmak üzere altı dereceye ayırır. Ona göre her derecedeki nefsin yedi sıfatı vardır. Nefs-i Emmâre ve Nefs-i Levvâme'nin sıfatları, kınanmış sıfatlar, diğer nefslerin sıfatları ise, övülmüş sıfatlardır. Nefsini ıslâh etmeyi murâd eden kişi, bir mürşid-i kâmil gözetiminde, Nefs-i Emmâre ve Nefs-i Levvâme'nin sıfatlarından uzaklaşmalı; Nefs-i Mülheme, Nefs-i Mutmainne, Nefs-i Raziyye ve Nefs-i Marziyye'nin iyi sıfatları ile vasıflanmalıdır. Aksi takdirde, nefsin ıslâh edilmesi imkânsızdır. Bu makale, tasavvufun temel öğretilerinden biri olan nefis ıslâhı konusunda, Ömer Fuâdî'nin bakış açısını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Nefsin dereceleri, Sıfât-Zemîme, Sıfât-ı Hamîde, Ömer Fuâdî, Muslihu'n-Nefs, Mürşid, Mürîd.

* Geliş Tarihi / Received Date : 14.08.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date : 04.12.2018

Bu makale "17. Yüzyıl Osmanlı Mutasavvıflarından Kastamonulu Ömer Fuâdî (ö. 1046/1636) Ve *Muslihu'n-Nefs* İsimli Eseri" adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

** Doktora öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, mozcelik42@gmail.com.
ORCID ID: orcid.org/0000-0003-1434-2135

MUSLIHU'N-NEFS BY OMER FUÂDİ (D. 1046/1636) FROM KASTAMONU

Abstract

This study is about one of the 17th century sufis of the Ottoman Empire –Omer Fuadi who is from Kastamonu (d., 1046/1636)– and his masterwork named *Muslihun-nefs*. In this work, Fuadi explains the ways of bettering the nafs and examines the nafs in six levels: Nafs al-Ammarah, Nafs al-Lawwamah, Nafs al-Mulhamah, Nafs al-Mutmainnah, Nafs al-Radıyyah, Nafs al-Mardıyyah. According to him, each nafs has seven characteristics. While the Nafs al-Ammarah and Nafs al-Lawwamah refer to bad characteristics, the rest point to good characteristics. A person who wants to better his nafs must get away from the bad characteristics of Nafs al-Ammarah and Nafs al-Lawwamah under the guidance of a perfect spiritual guide and must be qualified with the good attributes of Nafs al-Mulhamah, Nafs al-Mutmainna, Nafs al-Radıyyah and Nafs al-Mardıyyah. Otherwise, the nafs cannot be bettered. This article thus aims to explicate Omer Fuadi's views on the betterment of the soul which is one of the basic teachings of Sufism.

Keywords: Mysticism, Levels of nafs, Bad characteristics, Good characteristics, Omer Fuâdî, Muslihu'n-Nefs, Spiritual Guide, Disciple.

Giriş

Mutasavvıf kimliğinin yanında şâir ve edebiyatçı kimliği de olan Ömer Fuâdî, yazmış olduğu irili ufaklı eserleriyle ve özellikle *Menâkıb-ı Şâbân-ı Velî* eseri ile Şa'bân-ı Velî'nin ve Halvetiyye Tarîkatı'nın Şâbâniyye kolunun geniş halk kitleleri tarafından tanınmasında önemli rol üstlenmiştir. Onun Şâbân-ı Velî için yaptırdığı türbenin bitişiğindeki camide, otuz üç yıl boyunca icrâ etmiş olduğu irşâdî faaliyetler, bir taraftan Şâbâniyye'nin kurumsallaşmasına, bir taraftan da kendisini tarîkatın ikinci pîri gibi kabûl edilmesine vesîle olmuştur.¹

Çalışmamıza konu olan *Muslihu'n-nefs* isimli risâle de Ömer Fuâdî'nin önemli eserlerinden biridir. Fuâdî bu risâlede, Halvetîlik Tarîkatı'na göre nefsin makamlarını ve her makamın sıfatlarını, âyet-i kerîmeler, hadîs-i şerîfler ve bazı tasavvuf eserler ışığında sistematik bir şekilde incelemiştir. Müellifin kendi ifâdesine göre, eserin hedef kitlesi, sadece tasavvuf erbâbı değil; bütün

¹ İlyas Yazar, "Ömer Fuâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34: 61-62.

Müslümanlardır. Bu itibarla makalenin, bir nebze de olsa, nefis terbiyesi konusunda günümüz Müslümanlarına fikir sunacağı kanâatindeyiz.

1. Ömer Fuâdî'nin Hayatı

Ömer Fuâdî, 966/1560 yılında Kastamonu merkez ilçesinin Mûsâ Fakîh mahallesinde dünyaya geldi.² Yaşadığı dönemin eğitim şartları gereği, ilk olarak Kur'ân-ı Kerîm eğitimi aldı. Sonra eser yazmaya yetecek derecede Arapça ve Farsça öğrendi. Önceleri, maddî ilimlerde yüksek rütbelere çıkma hevesinde olduğu için henüz ilm-i bâtın denen mânevî ilimlere ilgi duymuyordu. Ancak Fuâdî, hiç beklemediği anda, ilâhî bir cezbeye tutuldu. Bu cezbe hâli neficesinde o, uzunca bir süre, şerîat ve tarîkat ile ilgili eserler okuyup içindeki bir takım şüphe ve sorulara cevaplar bulmaya çalıştı. Ne var ki o, aradığı cevapları, tam anlamıyla okuduğu eserlerde bulamadı. Bunun üzerine Fuâdî, içindeki buhranları giderecek ve hidâyetine vesile olacak bir mürşid aramaya başladı. İlk olarak Şâbân-ı Velî'nin halîfelerinden olan Hacı Dede'ye hâlini arz etti; sonra Ilgaz Dağı'nda irşâdî faaliyetlerde bulunan Mahmûd Efendi'ye müracaat etti; sonra da İskilipli Abdülbâkî Efendi'ye intisâb etti ve üç yıl onda seyr u sülûk eğitimi aldı.³ Abdülbâkî Efendi'nin ölümü üzerine Fuâdî, onun halîfelerinden Muhyiddîn Efendi'ye intisâb etti tasavvufî terbiyesini onun yanında tamamladı.

1013/1604'te Muhyiddin Efendi'nin vefât etmesi üzerine beşinci postnişin olarak Şabâniyye tarîkatı'nın şeyhi oldu.⁴

Ömer Fuâdî, bütün hayatını Kastamonu'da geçirdi ve 1046/1636 yılında 76 yaşında iken vefat etti. Kabri, Şâbân-ı Veli Türbesi'nin içinde, hocası Şeyh Muhyiddîn Efendi'nin sağında, kütüphaneye bitişik olan duvarın yanında bulunmaktadır.⁵

1. 2. Ömer Fuâdî'nin Muslihu'n-nefs Adlı Eseri

1. 2. 1. Eserin Nüshaları

Muslihu'n-Nefs'in kayıtlı olduğu yerler şöyledir:

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 1232/4, 103b-154a varakları arası;

² Abdülkerim Abdülkadiroğlu, *Halvetiliğin Şabâniyye Kolu Şeyh Şâbân-ı Veli ve Külliyesi*, Ankara: Kastamonu Şeyh Şa'bân-ı Velî Derneği Yayınları, 1991, s. 60.

³ Abdülkadiroğlu, *Halvetiliğin Şabâniyye Kolu Şeyh Şâbân-ı Veli ve Külliyesi*, 61-62.

⁴ Muhammed İhsan Oğuz, *Şa'bân-ı Veli ve Mustafa Çerkeşi*, İstanbul: Oğuz Yayınları, 1993, s. 44; Yazar, "Ömer Fuâdî", 34: 61.

⁵ Asuman Ünal, *Ömer Fuâdî (v. 1560/1636)'nin Risâle-i Virdiyye Adlı Eserindeki Tasavvufî Görüşleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, s. 13.

Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü, 1520, 1b-120a varakları arası; Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 786/4, 30b-70a varakları arası. Ancak burada, bir imlâ hatâsı netîcesinde *Maslahu'n-Nefs* olarak kaydedilmiştir. Ayrıca, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde, Mustafa Con A 80, 414 ve Üniversite A 149 numaralı arşivlerde bulunmaktadır. Bizim üzerinde çalıştığımız nüsha, Ankara Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki Mustafa Con A 80 numaralı nüshadır.

1. 2. 2. Eserin Dili

Muslihu'n-Nefs, Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmıştır; ancak eserde bazı Arapça ibareler ve Farsça beyitler bulunmaktadır. Fuâdî, bu eseri, tarîkâta yeni giren müridlere yönelik yazdığı için “İnsanlara, akıllarının miktarınca konuşunuz”⁶ hadîs-i şerîfi düsturunca hareket etmiş, sanatlı ve süslü bir üslûp kullanmaktan kaçınarak anlaşılır bir dil kullanmıştır.⁷

1. 2. 3. Eserin Muhtevâsı

Muslihu'n-Nefs, isminden de da anlaşılacağı üzere, nefis terbiyesi ile ilgili bir eserdir. Eserde, nefsin altı makâmı ve bu makâmlardaki nefsin sıfatları anlatılır.⁸ Bu makâmlar, nefis-i emmâre, nefis-i levvame, nefis-i mülheme, nefis-i mutmaine, nefis-i râziyye ve nefis-i marziyye makamlarıdır. Eserde, nefsin mertebeleri, “etvâr-ı seb'a” denen yedi makâm olarak değil, Seyyid Yahya Şîrvânî'den (ö. 867/1464) Şâbân-ı Velî'ye (ö. 976/1568) kadar gelen silsiledeki müridlerin usûlü üzerine, altı makâm olarak ele alınmıştır.⁹

Ömer Fuâdî, *Muslihu'n-Nefs*'te, Ebû Mutî' Mekhûl b. Fazl en-Nesefî'nin (ö. 318/930) *Lü'lüyyât*'ından,¹⁰ Hamdi Çelebi'nin (ö. 914/1508) *Yûsüf ü Züleyhâ*'sından, Abdürrezzâk Kâşânî'nin (ö. 728/1329) *Istılâhât-ı Sûfiyye*'sinden, Hopalı Osman b. Hasen b. Ahmed Zâkir'in (h. 13. asır) *Dürratü'l-Vâizîn*'inden,¹¹ Necmüddîn Dâye

⁶ Buhârî, İlim, 49.

⁷ Ömer Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Ktp., Mustafa Con A, nr. 80, s. 98.

⁸ Fuâdî, Nefs-i Râziyye ve Nefs-i Marziyye makâmlarının sıfatlarını sâdece şiir olarak aktarmakla yetinmiş, ayrıca bir başlık altında incelememiştir. Bu yüzden biz de bu çalışmada Nefs-i Râziyye ve Nefs-i Marziyye makâmlarının sıfatları incelemeyeceğiz.

⁹ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 16-17.

¹⁰ Eser hakkında bilgi için bk. İlyas Üzüm, “Nesefî, Mekhûl b. Fazl”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32: 351; Nuriye Çite, Ebû Mutî' en-Nesefî'nin *Kitâbu'l-Red Ale'l-Ehvâ ve'l-Bida'* Adlı Eserinde Geçen Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007, s. 4.

¹¹ Eser hakkında bilgi için bk. Karaman, Hayrettin, “Vaaz Kaynaklarının Tavsif ve Tenkidi”, www.HayrettinKaraman.net.)

er-Râzî'nin (ö. 654/1256) *Mirsâdü'l-'Ibâd'*ndan,¹² Radyüddin es-Sâgânî'nin (ö. 650/1252) *Meşâriku'l-Envâr'*ndan,¹³ Pîr Muhammed b. Pîr Azmî Efendî'nin (ö. 989/1581) *Enîsü'l-Ârifîn'*inden¹⁴, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1239) *Fusûsu'l-Hikem'*inden, Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer es-Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) *Avârifü'l-Me'ârif'*inden, Şeyh Sâdi Şirâzî'nin (ö. 691/1292) *Gülistân'*ndan, İmâm Gazâlî'nin (ö. 505/1111) *Mişkâtü'l-Envâr'*ndan ve Çelebi Sultân Aksarayî'nin (ö. 901/1497) *Hakâyik-ı Esrâr'ından* nakillerde bulunmaktadır.

2. Muslihu'n-Nefs'te Nefsin Altı Mertebesi ve Sıfatları

A. Nefs-i Emmâre'nin Kınanan Yedi Sıfatı

Nefs-i Emmâre, âsî ve fâsık olan, sâhibine her türlü kötülüğü yapma konusunda sıkça emirler veren nefis demektir. Bu isimlendirme, "Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, aşırı şekilde kötülüğü emreder..." (Yûsuf, 12/53) âyet-i kerîmesinden gelmektedir.¹⁵ Böyle bir nefse sâhip olan sâlik, tamâmen hayvânî ve şehvânî arzuların têsiri altında bulunmaktadır.¹⁶ Bu tür nefis, ya belâ hâlinde ya da âfiyet hâlinde hâlinde bulunur, ancak hangi halde bulunursa bulunsan, sürekli olarak sahibini kötülüğe emreder. Eğer belâ hâlinde ise, korkaklık gösterir; şikâyette bulunur, öfkelenir, i'tirâz eder, töhmette bulunur, sabırsızlanır ve nihayet şirke ve küfre düşer. Eğer âfiyet hâlinde ise, bu sefer sâhibine zevk ve sefa sürmeyi, kibirlenmeyi, hevâ ü hevesin peşinden koşmayı ve şehvî arzularını tatmîn etmeyi emreder.¹⁷

1. Kibir

Kibir lügatte, büyüklük, kendini büyük görüp başkalarını küçük görmek¹⁸, küstahlık yapıp büyüklük iddiâ etmek¹⁹ anlamlarında, ıstılâhta ise, kişinin başkalarına karşı nefsinde bir meziyet görmesi,²⁰ "insanın, nefsinin tanımayarak

¹² Eser hakkında bilgi için bk. Halil Baltacı, "Bir Tasavvuf Klasiği Olarak Mirsâdü'l-'İbâd", *Tasavvuf Dergisi*, 2010, sayı: 26, s. 163.

¹³ Bk. İbrahim Hatiboğlu, "Meşâriku'l-Envârî'n-Nebeviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 362.

¹⁴ Eser hakkında bilgi için bk. Fatma Er, "Enîsü'l-Ârifîn (Âriflerin Dostu) Yazma Tanıtımı", *Dem Dergi*, 1 (2007), 48.

¹⁵ Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007, s. 264.

¹⁶ Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1998, s. 135.

¹⁷ Hasan eş-Şerkâvî, *Mu'cemü elfâzi's-sûfiyye*, Kahire: Muhtar, 1987, s. 271.

¹⁸ Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdülkadir er-Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1997, s. 265; Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2005, s. 218.

¹⁹ Şerkâvî, *Mu'cemü elfâzi's-sûfiyye*, 238.

²⁰ Abdülkerîm Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, tah. Hânî el-Hâc, Kâhire: el-Mektebet't-Tevfikîyye, ts., s. 176.

onu kendi makamından daha yukarıya taşımaya çalışması”²¹ anlamlarında kullanılmaktadır.

Fuâdî'ye göre, dervişin övülmüş sıfatlardan huşû ve tevâzu sıfatları ile vasıflanması, kalbindeki kibir sıfatını yok etmesine bağlıdır. Zîrâ kibir ve gurûr, Allâhü Teâlâ'nın rahmetinden kovulmanın kapısıdır. Böyle bir kovulmaya müstahak olan kişi, mârifetüllâhı müşâhede etmeye lâyık olmaz. Nitekim şeytân melekler zümresinde iken, kibir ve gurûru sebebiyle Hz. Âdem'in yaratılışındaki hikmetlere ve Allâhü Teâlâ'nın ona verdiği değerın sırlarına vâkıf olamadı. Hz. Âdem'e secde edilmesi yönündeki emre boyun eğmedi. Böylece Şeytân, kibri ve inâdı sebebiyle Cenab-ı Hakk'ın kapısından kovulmuş oldu. Şayet derviş de, şeytân gibi kibir, gurûr, ucub ve inâdı ile hareket edecek olursa, nefisini terbiye etmeye muvaffak olamaz ve nihâyet şeytân gibi Cenâb-ı Hakk'ın kapısından kovulur.²²

2. Hırs

Hırs kelimesi, lügatte tamah, açgözlülük, aşırı istek gibi anlamlara gelir.²³ Bir hadîs-i şerîfte, “İnsan ihtiyarlasa bile, onun iki duygusu hep genç kalır: Biri çok kazanma hırsı, öteki çok yaşama arzusu”²⁴ buyrularak hırsın insanın tabîatından kaynaklanan bir özellik olduğuna dikkat çekilir.

Ömer Fuâdî, hırsı, Hakk Teâlâ'nın verdiği kanâat etmeyip başkasının elinde olan şeylere fazlaca meyletmek ve tamahkâr olmak diye tanımlar. Ona göre, dervişin hırs sıfatını yok edip sabır ve kanâat sıfatları ile vasıflanmadığı müddetçe nefs-i emmârenin şerrinden ve fesâdından kurtulması imkânsızdır. Fuâdî'ye göre, hırstan sakınan ve kanâat ehli olan bir derviş, kalp ve rûh âleminde mânevî zenginliğe nâil olur; gözü ve gönlü tok kanâatkâr kimseler arasına dâhil olur. Kanaatkâr kimse ise, tükenmeyen bir hazîneye sahip olur.²⁵

3. Hased

Hased kelimesi, lügatte, birinin, bir başkasındaki nimetin yok olup o nimetin kendisine dönmesini istemesi²⁶ mânâsındadır. Tasavvuf ıstılâhında ise, Allâh'ın (c.c) takdirine râzı olmamak, bir kişide bulunan maddî ve mânevî

²¹ Ömer b. Muhammed Sühreverdi, *Âvârifü'l-mârif*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999, s. 145.

²² Ömer Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Ktp., Mustafa Con A, nr. 80, s. 40-41.

²³ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995, s. 160; Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, 70.

²⁴ Buhârî, “Rikâk”, 5; Müslim, “Zekât”, 115.

²⁵ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 45-47.

²⁶ Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, 72; Heyet, *el-Müncidü'l-Ebcedî*, Beyrut: Dâru'l-Maşrık, 1986, s. 365; Cübrân Mes'ûd, *er-Râid*, Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1967, s. 567-568.

nimetlerin ve sıfatların yok olmasını istemek²⁷ anlamında kullanılır.

Fuâdî'ye göre, hased sıfatının şerrinden kurtulmanın yolu, bu sıfatı, sabır ve istikâmet sıfatlarına çevirmekten geçer. Fuâdî, bu konuda, niyet ve keyfiyet bakımından birbirinden farklı üç sıfattan bahseder: Hased, gıpta ve gayret. Şimdi bunları kısaca îzâh edelim:

Bir kimsenin, başka bir kimsedeki nimeti, malı veya iyi bir hâli elde etmek istemesine rağmen, gayretsizliği ve ihmalkârlığı yüzünden elde edememesi ve bu sebepten, elde etmek istediği nimetin, malın veya hâlin o kişiden kaybolmasını veya o nimet sâhibinin ölmesini istemesi veya bu nimetlerin o kişide olmasından dolayı üzüntü duyması, hased olarak nitelendirilir. İşte bu hâl, son derece tehlikeli bir durumdur. Kişinin başkasında gördüğü nimetlerin veya iyi hâllerin kaybolmasını istememesine ve bu nimetlerin o kişide bulunmasından dolayı rahatsız olmamasına rağmen, aynı nimetlerin ve hallerin kendisinde de bulunmasını istemesi, gıpta olarak isimlendirilir. Bu durumdaki kişinin, nâil olamadığı nimetlerden ve hallerden dolayı üzülmeye, hased sayılmaz. Kişinin, bir nimetin veya hâlin başkasında olup olmadığına bakmadan ve bu duruma üzülmeyen, kendisine lâzım olduğu düşüncesiyle gördüğü nimetleri ve hâlleri elde etmek için elinden gelen çabayı sarf etmesine gayret denir. Bu mânâdaki gayret, son derece övgüye lâyık makbul bir sıfattır.²⁸

4. Şehvet

Şehvet, lügatte, istek, arzu ve ihtiras,²⁹ bedenî arzular, canın isteği gibi anlamlara gelirken, ıstılahta ise, “yeme, içme ve cinsî hayatla ilgili ölçüyü aşan istekler”³⁰, “nefsin, hoşlandığı şeyleri talep için harekete geçmesi”³¹ gibi anlamlar için kullanılmaktadır.

Fuâdî, şehvet sıfatının, nefis-i emmârenin diğer sıfatlarının aslı olduğunu söyler. Ona göre, kibir, hırs, hased ve sâir kınanmış sıfatların tamamı, nefsin iştâhından ve tabîâtından kaynaklanır. Şöyle ki, kişi, şehvet sıfatının tesiriyle yemeye ve içmeye odaklanırsa, nefis-i emmâresi tamâmen kuvvetlenerek her şeye iştâh duymaya başlar. Bu iştâh, dervişi, haram-helal demeden her şeyi yeyip içmeye, şerîatın ve tarîkatın âdâb ve erkânını terk etmeye sevk eder. Netîcede

²⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 231; Muhâsibî, Hâris b. Esed, *er-Riâye li-hukûkillâh*, thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ, Beyrut, ts., s. 79; Muhâsibî, *er-Riâye*, 481.

²⁸ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 48-49.

²⁹ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 461.

³⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 331.

³¹ Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rîfât*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mer'âşî, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2003, s. 204.

şehvet sıfatının galip gelmesiyle derviş, merkepler gibi arsızlaşır. Bu hâle düşen bir derviş, cennet-i âlâdan mahrûm kalıp cehennem azabına mübtelâ olur.³²

5. Buhl (Cimrilik)

Buhl kelimesi, lügatte cimrilik, kişinin kıskançlık duygusuyla başkalarını malından men etmesi³³ anlamında kullanılır. Muhammed b. İbrâhîm Kelâbâzî (v. 380/990), cimriliği, Allâhü Teâlâ'ya karşı kötü zan beslemek olarak değerlendirir. Şöyle ki, cimri kişi verdiği bir şeye tekrar sahip olamayacağından korkarak, aslında Allâhü Teâlâ'ya karşı kötü zanda bulunmaktadır.³⁴

Fuâdî'ye göre, mürîdin nefs-i emmârenin şerrinden ve fesâdından kurtulmasının yolu, onun cimrilik sıfatını yok edip sehâvet ve istikâmet sıfatları ile vasıflanmasından geçmektedir. Aksi takdirde mürîd sadece görünüşte derviş olmaktan öteye geçemez. Bu yüzden derviş, maddî ve manevî hiçbir nimeti, kimseden esirgeyip kıskanmadan, "İnsanların hayırlısı, insanlara faydalı olandır"³⁵ hadîs-i şerifinin gereğince hareket etmeli ve halka faydalı olmaktan uzak durmamalıdır.³⁶

6. Hıkd (Kin)

Hıkd, lügatte, kin ve hınc gibi anlamlarda kullanılırken,³⁷ ıstılahta, düşmanlıktan dolayı, yaratılmışlara karşı kalpte beslenen kötü zan³⁸ anlamında kullanılmaktadır.

Fuâdî'ye göre hıkd, kişinin herhangi bir sebepten dolayı, mümin kardeşinden huzursuz olması ve ona kin beslemesidir. Buna göre, dervişin herhangi bir kişinin sözlerinden veya davranışlarından alınıp huzursuz olması ve bu yüzden ondan intikâm almaya kalkışması, onun kalbinde kin sıfatının bulunduğunu gösterir. Bu hâl, dervişin mânen ilerlemesine ve ilâhî nimetlere nâil olmasına mâni olur ve onu, Cenâb-ı Hakk'ın feyzine erişmekten mahrûm eder.³⁹

³² Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 51-52.

³³ Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, 102; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 30; Heyet, *el-Müncidü'l-ebcedî*, 194.

³⁴ Vahit Göktaş, *Hicri IV. Asır Buhârâ'da Tasavvuf, Kelâbâzî Örneği*, İstanbul: Meydan Yayınları, 2008, s. 400. (Ebû Bekr Muhammed b. İshak Buhârî Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid el-Meşhûr bi-Maâni'l-Ahbâr*, thk.: Muhammed Hasan İsmail-Ahmed Ferid el-Mezîdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999, s. 187'den naklen.)

³⁵ İsmâil b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlül-ilbâs*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001, I/393.

³⁶ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 57.

³⁷ Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 77; Mevlüt Sarı, *el-Mevârid, Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Bahar Yayınları, 1982, s. 326.

³⁸ Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, 155; Heyet, *el-Müncidü'l-ebcedî*, 376.

³⁹ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 62-63.

Ona göre, derviş, bir taraftan iyi ameller işlemek ve Allâh'ı zikretmek sûretiyle Hakk Teâlâ'nın mârifetine ve zâtına yaklaşma çabasında olurken bir taraftan da kalbinde kin sıfatını besleyecek olursa, iyi amellerinin tamamını bozup mahvetmiş olur. Böylece derviş, Hakk'ın rahmetinden, mârifetullâhtan ve O'nun tecellîlerine mazhar olmaktan mahrûm kalır. Ancak, mert olan bir mürîd âriflik ve âkıllık edip bu yaramaz kin sıfatını, af ve kerem sıfatlarına çevirirse, her türlü mânevî olgunluğu hak eder. Çünkü af ve kerem peygamberlerin ve Allah dostlarının sıfatlarındandır. Peygamberlerin ve evliyâullâhın vârisi olmayı gâye edinen dervişe lâzım olan ve yakışan tavır, onların sıfatları ile vasıflanmaya gayret etmektir.⁴⁰

7. Gazab(Öfke)

Gazab kelimesi, lügatte dargınlık ve öfke⁴¹ anlamlarına gelir. Cürcânî, gazab kavramını, "kalbin kanının galayânı esnasında ortaya çıkan değişiklik"⁴² olarak tarif eder.

Fuâdî, gazab sıfatını iki kısımda değerlendirir: Bunlardan biri "nârî meşrep" olan kişide ortaya çıkan gazap, diğeri ise, maddî organ olan kalpte bulunan bir hastalıktan kaynaklanan gazaptır. Ona göre, derviş, "nârî meşreb" olmasından, yani ateş tabiatlı olmasından dolayı sinirli ise, bu durum, onun akıllı ve zeki olmasından kaynaklanmaktadır. Hazreti Mûsâ'nın peygamberliğinden önce, Mısırlı bir kıptîyi öldürmesi,⁴³ onun ateş tabiatlı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu tür sinirlilik hâli, bir mürşid-i kâmilin mânevî terbiyesi ile değişebilir. Nitekim Hz. Mûsâ'nın gazab sıfatından kurtulması, Hz. Şuayb'ın mânevî terbiyesi ile gerçekleşmiştir. O halde gazab sıfatından kurtulmayı düşünen bir mürîd, nefsinin bir mürşid-i kâmile teslim etmeli ve onun gözetiminde mücâhede ve riyâzat ile meşgûl olmalıdır. İşte bu yolla gazab sıfatından kurtulan dervişin şânı yücelir; kalbi huzura erer ve gün gün irfân ve kemâl bakımından mükemmelleşir.⁴⁴

Ancak, dervişin sinirlilik hâli, ateş tabiatlı olmasından değil de kalp organındaki tıbbî hastalıktan kaynaklanıyorsa, bu hâlin giderilmesi, sadece mânevî irşâd ile olmaz. Bu durumda, dervişin bir tıp doktoruna başvurup tedâvî

⁴⁰ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 63.

⁴¹ Sarı, *el-Mevârid, Arapça-Türkçe Sözlük*, 1096.

⁴² Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 240.

⁴³ Kasas, 28/15-19.

⁴⁴ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 67.

olması ve doktorun kendisine vereceği ilaçları kullanması gerekmektedir.⁴⁵

B. Nefs-i Levvâmenin Kınanmış Yedi Sıfatı

Nefs-i Levvâme, işlemiş olduğu kusur ve günahlardan dolayı pişmân olup kendisini ayıplayan, şer'î emirleri ve vâcibleri ihlâl etmesinden dolayı kendisini hesâba çeken, münkerâta dalmasından dolayı sâhibini kınayıp ayıplayan ve onu, tövbe etmeye dâvet eden nefis demektir. Nefsin "levvâme" olarak isimlendirilmesi, "Kendini sürekli kınayıp duran nefse andolsun ki..." (el-Kıyâme, 75/2) âyet-i kerîmesinden dolayıdır.⁴⁶ Böyle bir nefse sâhip olan sâlikin rûhunda, kötülüklerden iyiliklere doğru bir meyil uyanmaya başlar.⁴⁷ Bazı sûfîler, nefs-i levvâme'nin, mümini, önce günaha düşüren sonra da işlemiş olduğu günahtan dolayı kötileyen nefis olduğunu söylemişler bu tür kötümeyi bir tür îmân saymışlardır. Çünkü şakî/bedbaht olan kişiler, bunun tam tersini yaparlar. Herhangi bir günâhı işleyemedikleri zamân, fırsatı elden kaçırdıkları düşünerek kendilerini kötülerler. Bu yüzden, nefs-i levvâme, mümin kişilerin nefsi sayılmıştır.⁴⁸

1. İşret (Zevk Ehli Dostlarla Yiyip İçmek)

İşret, lügatte, arkadaşlık, dostluk, içki âlemi,⁴⁹ karışmak, sohbet⁵⁰ gibi anlamlarda kullanılırken, ıstılahta, eş-dost ve zevk ü sefa ehli kimselerle yiyip içmek, onlarla yakın olup sohbet etmek manalarında kullanılır.⁵¹

Fuâdî'ye göre, işret hastalığına mübtelâ olan kimse, kâmil bir mârifete nâil olmaktan mahrûm olur ve nefsinin tezkiye edemez. Nefis tezkiye edilmeyince kalp tasfiye olmaz; kalp tasfiye olmayınca da, rûhun/kalbin cilâlanması imkânsızlaşır. Hâl böyle olunca, dervişin yüce mertebelere erişmesi imkânsızlaşır.⁵² Bu yüzden hizmet için veya zarûrî bir durum için işret yapmak zorunda kalan dervişler, mutlaka şeyhinden izin almalıdır. Aksi takdirde, iki dervişin, dünyâ kelâmı için bir araya gelip yakınlık ve dostluk kurmaları doğru olmaz. Bu yakınlığın, şer'iat ve tarîkat kelâmı için olması, durumu değiştirmez. Çünkü iki dost bir araya gelince, söz sözü açıp çoğalır ve iki dervişin arasına şeytân girer. Böylece işret sıfatı ortaya

⁴⁵ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 68-70.

⁴⁶ Şerkâvî, *Mu'cemü elfâzi's-sûfiyye*, 273; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 265.

⁴⁷ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 136.

⁴⁸ Şerkâvî, *Mu'cemü elfâzi's-sûfiyye*, 273.

⁴⁹ Sarı, *el-Mevârid*, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 1006; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 196; İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınları, 2006, s. 789.

⁵⁰ Heyet, *el-Müncidü'l-ebcedî*, 698.

⁵¹ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 76.

⁵² Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 76-77.

çıkarak. Şeytân, bu sıfat vâsıtasıyla dervişlere vesvese vermeye ve onların nefislerini azdırıp ayartmaya başlar ve nefîcede derviş samt/suskunluk ve uzlet hâlinde çıkmış olur. Bu durumda ise, dervişin kalbine zulmetin; ruhuna da perde ve bulanıklığın gelme korkusu ortaya çıkar. İşte bu tehlikeler sebebiyledir ki, bir hizmet veya maslahata binâen işret/dostluk yapılması gerektiğinde bile, mutlaka şeyhten izin alınmalı; gereksiz yere işretten/dostluktan sakınılmalı; yapılacaksa da gaflete dalmadan yapılmalıdır.⁵³

2. Ucub (Kendini Beğenme)

Ucub, lügatte, kişinin kendini beğenmesi, kibirlenmesi, övünmesi ve aleyhine olan şeyleri inkâr etmesi gibi anlamlara gelirken,⁵⁴ ıstılahta, bir şahsın, kendisini, layık olmadığı bir rütbeye layık görmesi,⁵⁵ kişinin, ilim veya amel bakımından kemâle erdiğini düşünmesi ve bu yüzden kibirlenmesi⁵⁶ gibi anlamlara gelmektedir.

Fuâdî'ye göre ucub, dervişin, ibâdet ve tâat ile mücâhede ederek nefsi emmâre ve nefsi levvâmenin kınanmış sıfatlarından kurtulduğu, övülmüş sıfatları kazanmaya başladığı ve iyi bir hâle eriştiği anda, bazı hâl ve amellerini beğenmesi durumudur. Ucba kapılan kişi, amelleri ile gururlanır ve bu yüzden kendi ayıp ve hatâlarını görmez olur.⁵⁷

Fuâdî'ye göre ucub sıfatının kaynağı kibr sıfatıdır. Bu yüzden ucub, şeytânın sıfatlarından bir sıfattır. Nitekim şeytân, "Şeytân, kendilerine, yaptıklarını süslü göstermiş ve onları doğru yoldan alıkoymuş"⁵⁸ âyet-i kerîmesinin hükmünce, dervişin kalbine vesvese ile yol bulup ona, kendisini süslü gösterir; amellerini beğendirir ve nihâyet onu, ucba ve gurûra düşürür. Ucub ve gurûr ise, dervîşi yoldan çıkarır. Böylece dervişin hem kendisi hem de ameli zâyî olur.⁵⁹

Fuâdî'ye göre derviş, dâimâ Hakk Teâlâ'nın azamet ve kibriyâ sâhibi olduğunu, kendisinin ise aciz ve zayıf bir varlık olduğunu düşünmelidir. Ayrıca derviş, Hakk Teâlâ'ya, hakkıyla ibâdet edemediğini ve O'nu hakkıyla tanıyamadığını itiraf etmelidir. Bu hâl üzere olan derviş, Cenâb-ı Hakk'ın makbûl kulları arasına girer ve ilâhî feyizlere nâil olur. Eğer derviş, bu hâl üzere olmayıp

⁵³ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 77-78.

⁵⁴ Sarı, *el-Mevârid, Arapça-Türkçe Sözlük*, 971.

⁵⁵ Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 224.

⁵⁶ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî, *el-Mürşidü'l-emîn*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416/1996, s. 120.

⁵⁷ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 78.

⁵⁸ Neml, 27/24.

⁵⁹ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 78-79.

ucub hastalığına düşecek olursa, bu takdirde, Cenâb-ı Hakk'ın reddettiği kullar arasına girer ve helâk olur.⁶⁰

3. Heves (Şerîata ve Tarîkata Uymayan İşlere Meyletmek)

Heves, lügatte, hevâ, arzu, istek anlamına gelirken, ıstılâhta, nefsin, tabîatın gereğine yönelmesi, süflî cihete yönelip ulvî cihetten yüz çevirmesi, nefsin, şerîatın ölçülerine bakmaksızın, kendi hoşuna giden şeylere yönelmesi⁶¹ gibi anlamlara gelmektedir.

Fuâdî, heves sıfatını, eksik akıllı olması sebebiyle bozuk fikirlerin tesirinde kalan kişinin şerîata ve tarîkata uymayan abes, faydasız ve sonu gelmez şeylere yönelmesi şeklinde târif eder. Ona göre bu sıfat, hırs ve tamah sıfatlarından ve dünya sevgisinden kaynaklanır.⁶²

Fuâdî, bir dervişin şerîatta ve tarîkatta mânen yol alabilmesi için terk-i küllî hâlinde olması, yani Allâhü Teâlâ dışındaki her şeyi terk etmesi gerektiğini söyler. Şayet derviş, terk-i küllî ile her şeyi terk etme hâlinde olmazsa, dîninde ve mânevî yolculuğunda, kendisine hiçbir faydası olmayan şeylere yönelmeye başlar; kendisine neyin faydalı neyin zararlı olduğunu anlayamaz ve kaçınması gereken şeyleri kalbinden çıkaramaz. Böylece derviş, hevâ ü heves içinde kalır ve kendisini mârifetüllâha eriştiren övülmüş sıfatlar ile vasıflanmaktan mahrûm olur.⁶³

Fuâdî'ye göre, sülûkünü tamamlamaya çalışan her mürîdin heves sıfatına mübtelâ olması muhtemeldir. Dervişin bu hâlden kurtulması için kendine güvenmemesi, hâlini, mürşidine havâle edip onunla istişâre etmesi gerekir. Şayet derviş bu şekilde hareket edecek olursa, mürşidi onun için faydalı olan şeyleri bilir ve gerektiğinde, bu husûslarda kendisine icâzet verir.⁶⁴

4. Mekk (Hile)

Mekk, lügatte hile, desîse, tuzak, tertip, asılsız iddiâ, dolap çevirme ve kötü kasıt,⁶⁵ başkaları hakkında kötü niyet besleyip sûizanda bulunma⁶⁶ gibi anlamlara gelir. İstılâhta ise mekk, kulun, muhâlefet etmesine rağmen, nimetlerin kendisine gelmeye devâm etmesi, kötü ahlâkına rağmen hâlâ içinde bulunduğu iyi hâlin devâm etmesi, herhangi bir mücâhede olmaksızın bazı kerâmetlerin ortaya

⁶⁰ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 80.

⁶¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 165.

⁶² Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 83.

⁶³ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 83-84.

⁶⁴ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 84.

⁶⁵ Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, 296.

⁶⁶ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 84.

çıkması ve kişiye fark etmediği yerlerden hoş olmayan şeylerin erişmesi⁶⁷ demektir.

Fuâdî'ye göre bu sıfat, kin ve kıskançlık sıfatlarından kaynaklanmaktadır. Mekkî sıfatına mübtelâ olan kimsenin îmânı ve takvâsı zayıf olur. Bu zayıflık ise, dervişteki sıdk ve istikâmet sıfatlarının eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Zîrâ Sultân-ı Enbiyâ (s.a.v.), "Sizden biri, kendisi için sevdiği şey/leri kardeşi için de sevinceye kadar (gerçek anlamda) îmân etmiş olmaz"⁶⁸ buyurmuştur. Bu yüzden, bütün müminlere, özellikle Allah'ın yoluna sülûk eden dervişlere yakışan, kendi hallerini ve sözlerini beğenmemek, sevmedikleri kimselere; hatta kendileri ile kavga etmeyi düşünen kimselere bile güzel muâmelede bulunmak ve mümin kardeşlerinin kuyusunu kazmamaktır. Aksi takdirde kişinin bütün kötü zan ve niyetleri kendi başına gelir. Böylece kişi, övülmüş sıfatlar ile vasıflanmaktan ve kemâle ermekten mahrûm kalır.⁶⁹

5. Temennî

Temennî kelimesi lügatte, olmadığı halde bir şeyi varsaymak ve o şeyi zihinde tasavvur etmek,⁷⁰ anlamına, ıstılâhta ise, "mümkün olsun-olmasın, bir şeyin meydana gelmesini istemek"⁷¹ anlamına gelir. Bu anlamdaki temennî, tasavvufta hoş görülmeleyen bir husustur. *Recâ* kelimesi, temennî kelimesi ile yakın anlamları taşıyan bir kelimedir. Ancak *recâ* ile temennî, ıstılâh bakımından farklı anlamları ifade ederler. Şöyle ki, *recâ* kelimesi, Allâh'ın (c.c) rahmetinden ümit kesmemek anlamına gelirken, temennî ise, kişinin olur olmaz her şeyi istemesi anlamını ifade etmektedir ki, bu özellik hadîs-i şerîfte âciz kişinin özelliği olarak gösterilmiştir.⁷² Kuşeyrî'ye (v. 465/ 1073) göre *recâ*, övülen bir sıfat; temennî ise, hastalıklı bir sıfattır. Zira temennî, insanı tembelliğe sürükleyip onu gayret ve ciddiyet yolundan uzaklaştırırken, *recâ* böyle değildir.⁷³

Fuâdî'nin tanımına göre temennî, dünyalık şeyleri elde etmek için Allâhü Teâlâ'dan başkasından ricâda bulunmak demektir. Ona göre temennî sıfatının kaynağı, hırs ve şehvet sıfatlarıdır. Dervişin bu sığata mübtelâ olup halktan bir şeyler temennî etmesi ve onlara sürekli ricâda bulunması, onda, tevekkül ve

⁶⁷ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 315.

⁶⁸ Buhârî, "Îmân", 7; Müslim, "Îmân", 71-72. (Ayrıca bk.: Tirmizî, "Kıyâmet", 59; Nesâî, "Îmân", 19, 33; İbn Mâce, "Mukaddime", 9.)

⁶⁹ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 84-86.

⁷⁰ Râğib el-İsfahânî, *Müfredât-ü elfâzî'l-Kur'ân*, thk.: Safvân Adnân Dâvûdî, ts., s. 779.

⁷¹ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 130.

⁷² Tirmizî, *Kıyâmet*, 25; İbn Mâce, *Zühd*, 31; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/ 124.

⁷³ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyrîyye fî ilmi't-Tasavvuf*, thk.: Hânî el-Hâc, el-Mektebetü't-Tevfikîyye, ts. s. 204.

kanâat sıfatlarının bulunmadığının göstergesidir.⁷⁴ Bu yüzden mürşid-i kâmiller, Allâhü Teâlâ'nın verdiği nimetlere râzı olmayıp işlerini halletmeleri için halka ricâ ve temennîde bulunan bir mürîdin, can-ı gönülden çalışarak elde ettiği kırk günlük mânevî hâllerini ve yapmış olduğu amellerin sevaplarını kaybetme tehlikesi ile karşı karşı olacaklarını söylemişlerdir.⁷⁵ Fuâdî'ye göre dervişin mânevî derecesinden düşmesine sebep olan temennî, sadece söz ile dile getirilen temennî değildir. Aynı zamanda, kişinin dervişin kalbinden, herhangi bir şeyin kendisine verilmesini temennî etmesi de onun derecesinin düşmesine sebep olur.⁷⁶

6. Lev m (Kınama-Kötüleme)

Lev m kelimesi, lügatte, “çekiştirme, yerme, azarlama, paylama, yapılan bir iyiliği başa kakma veya yüze vurma”⁷⁷ gibi anlamlara gelirken ıstılahta, “bir kimseyi bir hâlimden ötürü, kınayıp kötüleme” mânâsına gelmektedir. Fuâdî'ye göre lev m sıfatı, kibir, ucub ve gazab sıfatlarından kaynaklanan bir sıfattır. Bu yüzden o, dervişin, herhangi birinin aybını görmesi hâlinde, mürüvvet sıfatı ile muâmele yapıp o kişinin aybını örtmesi gerektiğini söyler. Şayet derviş, gördüğü ayıbı örtmek yerine, aybını gördüğü kişiyi kınayıp kötüleyerek aybını yüzüne vurursa, onun gönlünü yıkmış olur. Onun bu şekilde davranması, lev m sıfatı ile hareket ettiğinin bir göstergesidir.⁷⁸

Fuâdî'ye göre, dervişin öğüt vermek maksadı ile birinin olumsuz durumlarını dile getirmesinde bir sakınca yoktur; ancak, derviş için başkalarının hatâları ile uğraşmaktansa, kendi hataları ile meşgûl olması daha uygun bir davranıştır. Çünkü dervişin başkalarının hatâları ile meşgûl olması durumunda, şeytânın dervîşi doğru yoldan saptırma ihtimâli vardır. Bu yüzden dervişin, başkalarından önce kendi kusurlarını görmesi ve onları gidermeye çalışması gerekir. Ayrıca derviş, dâimâ kalbi temiz, sözleri yumuşak ve tatlı dilli olmalıdır. Ancak derviş kötü niyetli ve yalancı olursa, onun tatlı dilli ve hoş sohbetli olması, kendisine bir fayda sağlamaz. Çünkü bu hâl, dervişin nifâk sıfatı ile mübtelâ olduğunun bir alâmetidir. Bu yüzden dervişin derhal kalbini temizleyip dilini kalbine uygun hale getirmesi gerekmektedir. Zîrâ dervişin kalbi temiz olmayıp zararlı düşüncelerle dolu olduğu zaman, kalbindeki mânevî kirler ve zararlı düşünceler onun organlarına sirâyet eder ve böylece o kişinin organları da zararlı

⁷⁴ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 86.

⁷⁵ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 86-87.

⁷⁶ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 87.

⁷⁷ Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 970.

⁷⁸ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 88.

sıfatlara kirlenmiş olur.⁷⁹

Fuâdî'ye göre, derviş birinin başkasında gördüğü bir ayıptan dolayı onu kınayıp kötölemesi, aynı ayıbın kendisinde de olduğunun bir göstergesidir. "Mü'min mü'minin aynasıdır"⁸⁰ hadîs-i şerîfi, bu mânâyı ifâde etmektedir. Öyleyse, dervişe lâzım olan, başkalarının ayıp ve kusurlarını gözetlemek yerine kendi ayıp ve kusurlarını düzeltmekle meşgûl olmaktır. Aksi takdirde derviş, elde ettiği mânevî makâmda kemâle eremez. Böyle bir derviş, belki, dervişliğin bir takım usûl ve esaslarını öğrenebilir; ancak onun hâli, değişkenlikten ve eksiklikten uzak olmaz.⁸¹

7. Kahr (Başkasına Gâlip Gelip Onu Rezil Etmek)

Kahr kelimesi, lügatte, gâlip gelmek,⁸² mahvetmek, ezmek, perişân etmek⁸³ gibi anlamlara gelir. Kahr, anlam îtibârıyla kibir sıfatı ile alâkası olan bir sıfattır. Bu yüzden Fuâdî, kahr sıfatını, kibir ve öfkeden kaynaklanan bir sıfat olarak niteler. Ona göre kahr, "başkasına galip gelip o kişiyi aşağılamak" anlamına gelmektedir.⁸⁴ Bu sıfat, kibir ve gurûr sıfatlarının tesirinde kalan kişinin istemediği veya varlığına râzı olmadığı kimseyi hor ve hakîr görmesi ve dâimâ ona galip gelmek istemesi netîcesinde ortaya çıkar.⁸⁵

Ona göre, dervişe yakışan, kalbindeki gafleti atıp horluğu, hakâreti ve eksikliği kendinde bulmak ve kimseyi aşağılayıp hafife almamaktır. Eğer sâlik, kahr sıfatını, nefs-i mülhemenin övülmüş sıfatlarına çevirmeye gayret etmez ise, en sonunda, kendisi hor ve hakîr duruma düşür; madden ve mânen helâke uğrar ve hiç beklemediği bir anda zâyi olur gider.⁸⁶

C. Nefs-i Mülheme'nin Övülmüş Yedi Sıfatı

Nefs-i Mülheme, bir takım ilhâm ve keşiflere mazhar olmaya başlayan nefse denir. Bu makamdaki nefs, mazhar olduğu ilhâm ve keşifler sâyesinde neyin hayır neyin şer olduğunu idrâk etmeye başlar ve şehvî arzulara karşı direnme

⁷⁹ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 89-90. (Kanaatimizce Fuâdî'nin bu düşüncesi, şu hadîs-i şerîfe dayanmaktadır: "Şunu iyi bilin ki, insan vücudunda küçük bir et parçası vardır. Eğer bu et parçası iyi olursa, bütün vücut iyi olur; bozulursa, bütün vücut bozulur. İşte bu et parçası kalptir." (Buhârî, *Îmân*, 39; Müslim, *Müsâkât* 107,108; İbn-i Mâce, *Fiten*, 14, *Dârimî*, *Büyû'*, 1.)

⁸⁰ Süleyman b. Ahmed Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk.: Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî-Tarık b. Avzullah, Kâhire: Daru'l-Haremeyn, 1415, II/325, nr: 2114.

⁸¹ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 90-92.

⁸² Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, 261.

⁸³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 203.

⁸⁴ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 92.

⁸⁵ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 93.

⁸⁶ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 93.

gücüne kavuşur. Nefs-i mülheme tâbîri, şu âyet-i kerîmeye dayandırılmaktadır: “...Nefse ve onu biçimlendirene, ona isyânını takvâsını ilhâm edene andolsun ki, nefsinin, mazhar olduğu bir takım ilâhî lütuflara aldanarak erişilmesi gereken makâma eriştiği zannına kapılması ve bu yüzden yoldan sapması tehlikesi bulunmaktadır. Bu yüzden, bu makamdaki mürîdin, kendisine zuhûr eden bir takım zâhirî ve bâtinî hallere aldanmaması, onları mürşidine haber vererek, onun tavsiyelerine göre hareket etmesi tavsiye edilmiştir.”⁸⁸

1. İlim

İlim, lügatte, bir şeyi bilmek,⁸⁹ onu gerçek yönüyle idrâk etmek⁹⁰ anlamlarına, istilâhta ise, mârifet, irfân, kendini tanımak⁹¹ vâkıya mutâbık olan kesin inanç⁹² bir şeyin hakîkatını anlamak⁹³ gibi anlamlara gelmektedir. Sûflilere göre ilim, kesbî ilim ve vehbî ilim olmak üzere iki türdür. Kesbi ilim, kulun kendi gayretiyle yapmış olduğu tahsîl nefîcesinde elde edilen ilim, vehbî ilim ise, Allâhü Teâlâ tarafından kulun kalbine ilkâ edilen ilimdir. Peygamberlere vahiy yoluyla evliyâyâ ilhâm yoluyla gelen bilgiler vehbi bilgilerdir. Bu tür ilme ledünnî ilim de dendiği olur.⁹⁴

Fuadi’ye göre, ilm sıfatıyla murâd edilen şey, dervişin, cehâlet ve gaflet sıfatlarını yok etmesidir. Derviş, ilim sâyesinde gaflet uykusundan uyanıp rûhânî uyanıklık ve rabbânî ilim ile mânevî makâmını gafletten kurtaracak ve hâline vâkıf olmaya başlayacaktır. Zîrâ derviş, “Nefsini bilen, rabbini bilir”⁹⁵ hükmüyle, kendi nefsinin, içinde bulunduğu makâmı, hatâ ve kusurlarını bilmemiş olsa, onun ilmi, kuru bir dâvâdan ibâret olur. Ayrıca, “Şeytân, kendilerine, yaptıklarını süslü göstermiş ve nihâyet, onları doğru yoldan alıkoymuş”⁹⁶ ayet-i kerîmesinin gereği, dervişin nefsi ve şeytânı ona kendi varlığını, davranışlarını ve sözlerini beğendirmeye başlar; onu, ucub ve gurûr bataklığına sürükler ve böylece derviş, kendisini kâmil biri zannetmeye başlar. Bu hâle mübtelâ olan kişinin, rezil ü

⁸⁷ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 265.

⁸⁸ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 136-137.

⁸⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 184.

⁹⁰ Zeynelâbidîn Tûnisî, *el-Mu’cemü’l-müderresî*, Dimaşk: el-Matbaatü’l-Hâşimiyye, 1948, s. 494.

⁹¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 184.

⁹² Cürcânî, *et-Ta’rifât*, 232.

⁹³ Isfahânî, *Müfredât-ü elfâzi’l-Kur’ân*, 580.

⁹⁴ Şarkavî, *Mu’cemü elfâzi’s-sûfiyye*, 212.

⁹⁵ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ’*, II/262.

⁹⁶ Neml, 27/24.

rüsvay olması kaçınılmazdır.⁹⁷

2. Tevâzu (Alçak Gönüllülük)

Tevâzu, lügatte, alçakgönüllülük, büyüklenmemek, gösterişten kaçınmak, bir şeyi elden bırakmak, engel olmak, nefsinin aşılamamak, kibirli ve gururlu olmamak ve kendini beğenmemek gibi anlamlara gelir.⁹⁸ Istılâhta ise, Cenâb-ı Hakk'a teslim olmak ve hükm-ü ilâhîye karşı îtirazı terk etmek, Cenab-ı Hakk'a boyun eğmek,⁹⁹ kişinin nefsinin, Allâh'ın (c.c) huzurunda kulluk makâmına koyması, halka karşı şefkatli olmak, kibirli ve gururlu olmamak¹⁰⁰, kibir ile zillet arasındaki dengiyi korumak¹⁰¹ gibi anlamlara gelmektedir.

Fuâdî, tevâzu sıfatını, her husûsta alçak gönüllük yapmak olarak görür. Ona göre sûrî ve mânevî olmak üzere iki türlü tevâzu vardır: Tevâzu-i sûrî, dervişin sözlerinde ve fiillerinde görünen tevâzudur. Halka karşı muâmelelerde ve onlarla konuşmalarda, ağzı bozukluk yapmamak, dâimâ yumuşak dilli olmak, zengin-fakir, büyük-küçük ayrımı yapmaksızın herkese sevgi göstererek selâm verip almak bu tür tevâzunun göstergelerindedir. Her ne kadar kibirli insanlar, tevâzudan kaynaklanan davranışları alçaklık olarak görseler de, bu davranışlar, aslında izzet ve şerefin ta kendisidir. Çünkü bu tür davranışlar, Rasûlüllâh'ın (s.a.v.) davranış ve hasletlerindedir.¹⁰²

Tevâzu-i mânevî, kalp ve rûh âleminde gerçekleşen bir tevâzudur. Fuâdî'ye göre tevâzu-i mânevî, kalbin fazîletlerle doldurulup mânen kemâle erdirilmesi; rûhun da, rûh-i hayvânî mertebesinden, rûh-i insânî makâmına yükseltilmesi nefîcesinde ortaya çıkar.¹⁰³ Dervişte sadâkat ile ortaya çıkan tevâzu-i sûrînin kaynağı da tevâzu-i mânevîdir. Zîrâ her husûsta sûrî, mânevîden doğar. Bu yüzden dervişin kalbindeki tevâzu-i mânevî, ne derece kuvvetli ise, tevâzu-i sûrî de o derece kuvvetli ve olgun demektir. Ancak, dervişin tevâzu-i mânevîsi güçsüz ise, onun tevâzu-i sûrîsi de güçsüz demektir. Böyle bir tevâzu, istikrarsız ve gelip geçici olduğu için "tevâzu-i ârizî" hükmünde kalır. Ârizî olan tevâzu ise, ancak zorlama ile ortaya çıkar ve istikrarsız olur.¹⁰⁴

3. Tahammül (Halktan Gelen Belâlara Dayanmak)

⁹⁷ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 101.

⁹⁸ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 68; Heyet, *el-Müncidü'l-ebcedî*, 905.

⁹⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 217, 219; Sühreverdî, *Âvârifü'l-maârif*, 142.

¹⁰⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 356.

¹⁰¹ Sühreverdî, *Âvârifü'l-maârif*, 143.

¹⁰² Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 105-106.

¹⁰³ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 106.

¹⁰⁴ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 108.

Tahammül lügatte, yüklenmek, bir sorumluluğu üstlenmek, katlanmak, kaldırmak ve sabretmek gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰⁵

Fuâdî, tahammülü, dervişin, nefs-i emmâre ve nefs-i levvâmenin kınanmış sıfatlarını, övülmüş sıfatlara çevirmeye gayret etmesi; dervişi dövüp sövseler bile aslâ alınmaması, karşılık verip kavga etmemesi; onun yanında, onu öven ile kötüleyenin, ona lütfeden ile kahreden bir olması ve bunun gibi hâllerde, halkın ezâ ve cefâsına katlanması olarak değerlendirir.¹⁰⁶ Ona göre, tahammül sıfatının birçok çeşidi vardır. Bunlardan en büyüğü ve en güzeli, Hak Teâlâ'nın kazâ ve celâline, musîbet ve kahrına, cân u gönülden, sadâkatle sabretmek ve tahammül göstermektir. Tahammül sıfatını özümsemiş olan dervişler, sadece halkın cefâsına tahammül etmekle yetinmezler; Hakk Teâlâ'nın kazâsına da râzı olurlar; Allâh'ın (c.c) celâli ve cemâlini, lütfunu ve kahrını bir sayarlar; Hakk Teâlâ'dan gelen belâ ve musîbetlere, peygamberler gibi sabredip tahammül gösterirler.¹⁰⁷

4. Sehâ (Eli Açıklık)

Sehâ, lügatte, cömertlik, eli açıklık¹⁰⁸ gibi anlamlarda kullanılır. Sehâ, aralarında kısmî anlam farkları da olsa, cûd ile aynı anlama gelmektedir. Bu yüzden, Tasavvufun kaynak eserlerinde bu iki kavramın, çoğu zaman aynı başlık altında incelendiğini görmekteyiz.¹⁰⁹ Buna göre sehâ, cömertliğin en alt tabakası olmaktadır. Fuâdî de, cûd sıfatını işlerken, cûd sıfatı ile sehâ sıfatının aynı anlama geldiğini; ancak, cûd sıfatında birtakım inceliklerin bulunduğunu söyler.¹¹⁰ Bu yüzden o, sehâ sıfatını nefs-i mülheme makamının sıfatları arasında sayarken, cûd sıfatını bir üst makâm olan nefs-i mutmainne makamının sıfatları arasında sayar.

Fuâdî, cömertliğin sadece mâl ile yapılan cömertlikten ibaret olmadığını; mâl dışında, söz ile ve diğer fiiller ile de cömertlik yapılabileceğini söyler. Ona göre mal ile yapılan cömertlik, enbiyâ ve evliyânın olgunluğunun alâmetlerinden olmakla beraber, onlara benzeyenlerin hasletleri ve hâlleri arasında da yer alır.¹¹¹ Sözdeki cömertlik, her yerde şerîata ve tarîkata yardımcı olmak ve sevâbını Allâhü Teâlâ'dan bekleyerek müminlere yardım etmek niyetiyle doğru sözü saklamamak ve mümkün mertebe hikmetli sözler söylemektir. Ve yine, ilim ve irfân isteyenlere,

¹⁰⁵ Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 1607.

¹⁰⁶ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 108.

¹⁰⁷ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 112.

¹⁰⁸ Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, 144; Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 1476.

¹⁰⁹ Ali b. Osman el-Cullâb el-Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996, s. 456-461; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 336.

¹¹⁰ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 130.

¹¹¹ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 113.

ilim ve mârifetullâhı öğretmek, sevâbını Allâhü Teâlâ'dan bekleyerek, Ümmet-i Muhammed'e gücünün yettiği kadar güzel vaazlar ile nasihat etmek de söz ile olan cömertlik arasında yer alır.¹¹² Fiillerdeki cömertlik, kişinin eliyle, ayağıyla, gözüyle, kulağıyla ve diğer organları ile yapacağı cömertliktir. Mal, söz ve fiiller ile cömertlik, her insana mahsûs bir özellik değildir. Çünkü sehâ ile vasıflanıp cömertlikte kâmil dereceye erişen kişi, sâdece insanlara cömertlik yapmakla kalmaz; hayvanlara ve hayvanların dışındaki bütün varlıklara da cömertlik yapar ki, böyle bir haslet, herkeste bulunmaz.¹¹³

5. İstikâmet (İnançta ve Davranışlarda Doğruluk)

İstikâmet, lügatte; mûtedil olmak,¹¹⁴ “dürüstlük, doğruluk, istikrarlı tutum”¹¹⁵ gibi anlamlara gelir. Istikâhta ise, kişinin ahitlerine vefâ göstermesi, işlerde orta sınırı gözeterek doğru yola sınıksız bağlanması,¹¹⁶ “kendisiyle güzelliklerin kemâle erdiği, yokluğu ile güzelliklerin çirkinleştiği haslet”,¹¹⁷ “her şeyin kendisi ile olgunlaşıp tamam olduğu, mevcûdiyeti ile hayırların meydana geldiği ve düzen içinde olduğu bir derece”¹¹⁸ gibi anlamlara gelmektedir.

Fuâdî'ye göre iki türlü istikâmet vardır: Birisi, derviş ile halk arasında olan istikâmet, diğeri ise derviş ile Cenâb-ı Hakk arasında olan istikâmettir.

Halk ile derviş arasındaki istikâmet, bir müminin, mümin kardeşi ile her husûsta, şerîata, tarîkata ve akla uygun olarak verdiği sözlere hiyânet etmeyip istikâmet ile ahdine vefâ göstermesidir. Bu şekilde istikâmet üzere olan kişi, dîn kardeşinin kendisine emânet ettiği mala ve müminlerin ailesine, ırzına, dinine ve başka hallerine hiyânet etmez; bilakis şahsiyetini koruyup bu gibi hususlarda, emanetleri titizlikle korur ve istikâmet sıfatının gereğine göre hareket eder.¹¹⁹

Derviş ile Allâhü Teâlâ arasındaki istikâmet, zâhirî ve bâtınî olmak üzere ikiye ayırır. Çünkü Allâhü Teâlâ'nın kullarına verdiği nimet ve emânetlerin bazıları, kulun zâhirinde, bazıları ise bâtınıdadır. Kulun zâhirinde olan nimet ve emânetler, dil, göz, kulak, el, ayak ve diğer organlardan oluşan dış kuvvetlerdir. Bâtınında olan nimet ve emânetler ise, nefis, rûh, kalb, akıl ve diğer bâtınî kuvvetlerdir.¹²⁰

¹¹² Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 114.

¹¹³ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 114.

¹¹⁴ Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, 263.

¹¹⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 194.

¹¹⁶ Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, 77; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 194.

¹¹⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 299.

¹¹⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 298.

¹¹⁹ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 116.

¹²⁰ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 116.

Kişi, üzerindeki zâhirî nimetlerin hakkını verdiğinde, zâhiren istikâmette olduğunu göstermiş; bâtinî nimetlerin hakkını verdiğinde ise bâtinen istikâmette olduğunu göstermiş olur.

Fuâdî'ye göre, elest bezminde verilen söze mutâbık olarak Allâhü Teâlâ'nın rablığını kabûl edip O'na karşı kulluğa devâm etmek te bâtinî istikâmetten sayılır. Yine, İslâm'ın şartlarını riâyet etmek, yani, kelime-i şehadet ile Hakkı bilip ve Hazreti Muhammed'in hak peygamber olduğuna îmân etmek, namâz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, hacc yapmak ve bunlarla alâkalı diğer sâlih amelleri işlemek te bâtinî emânetler arasında yer alır.¹²¹ O halde, kim ki, bu bâtinî emânetlere riâyet ederse, bâtinen istikâmet üzerine olduğunu göstermiş olur.

6. Kanâat (Dünya Malından Zarûret Miktarı İle Yetinmek)

Kanâat, lügatte kismete râzı olmak¹²², tutumlu olmak, “gönlü zengin ve gözü tok olma, hırslı ve aç gözlü olmama”¹²³ gibi anlamlara gelirken, tasavvuf kavramı olarak, kişinin nasîbine düşeni kabullenip rızâ göstermesi,¹²⁴ kişinin alışık olduğu ihtiyaçlarının yokluğu durumunda sükûnet içinde olması¹²⁵ gibi anlamları içermektedir.

Fuâdî'ye göre kanâat, kifâyet miktârı mal ile yetinmekten ibârettir. Bu şekilde bir kanâate sâhip olan derviş, kifâyet miktarı mal ile geçinir; ne kendisi için ne de âilesi için gereğinden fazla dünyalık mal kazanma derdine düşmez; zarûrî ihtiyaçları için yaptığı çalışmalardan sonra geri kalan vakitlerini ibâdet, zikir, vird ve tefekkür ile geçirir.¹²⁶

Fuâdî, kifâyet miktarının göreceli bir durum olması münâsebetiyle, kanâatin de, en yüksek, en aşağı ve orta olmak üzere üç derecesinin olduğunu söyler. Eğer derviş, nefsin isteklerine, insanların âdetlerine ve geleneklere göre yaşayan sıradan halka uyacak olursa, ona sıradan mallar yetmez. Bu yüzden derviş, fakirlik ve yoksulluk hâlini kabullenmeli ve kendisine lâzım olan şeylerin tîmininde, kanâatin en aşağı derecesi ile hareket etmelidir. Kanâatin en aşağı derecesi ile hareket eden bir derviş, Hakk'ın rızâsını ve marifetullâhın mertebelerini elde etmek için lezzetli yemekleri, gösterişli elbiseleri ve süslenmiş yüksek evleri terk edip Rasûlüllâh'ın ashâbının sıfatları ile sıfatlanır. Bu yüzden o,

¹²¹ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 118-119.

¹²² Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 177; Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, 533.

¹²³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 206.

¹²⁴ Ebû Bekir Beyhakî, *Kitâbü'z-zühûd*, (*Kulluğu Unutmadan Yaşama Sanatı*), trc.: Enbiya Yıldırım, İstanbul: Hacegan Yayınları, 2000, s. 193.

¹²⁵ Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 177; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 234.

¹²⁶ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 124.

fânî dünyâda, günlerini keder ve ızdırap ile değil; safâ ve sürûr ile geçirir. Zîra kişi, mâl ve mülk çokluğu ile huzûra ermez; bilakis birçok belâ ve meşakkate uğrar.¹²⁷

7. Sabır

Sabır, lügatte, bir şeyi darlık içinde tutmak,¹²⁸ hapsetmek, birini, bir şeyden alıkoymak, dayanmak, kefil olmak, cüret ve şecaat¹²⁹ gibi anlamlara gelirken, istilâhta, nefsi, hevâ ü heveslerinin peşinden koşmaktan engellemek,¹³⁰ belâdan dolayı, Allâhü Teâlâ'nın dışındaki kimselere şikâyette bulunmamak,¹³¹ nefsi, itâatleri yerine getirmeye, emir ve yasaklara uymaya zorlamak¹³² gibi mânâları ihtivâ etmektedir.

Fuâdî, sabrın, dervişler için en faydalı sıfatlardan bir sıfat olduğunu söyler. Ona göre, sabır ehli olan kişide dert ve tasa olmaz; olsa bile “Sabır zaferin anahtarındır”¹³³ hadîs-i şerîfi gereği, sabır, o kişinin dert ve tasalarının bitmesine; hattâ dert ve tasaların huzûr ve feraha çevrilmesine sebep olur.¹³⁴

Fuâdî, sabrı, sabr-ı zarûrî ve sabr-ı cemîl olmak üzere iki kısımda mütâlaa eder: Sabr-ı zarûrî, zorunlu sabırdır. Sıradan insanların, tarîkata yeni girenlerin ve bazı mücâhidlerin sabrı, bu türdür. Şöyle ki, derviş, herhangi bir üzüntüye sebep olacak bir belâ ile karşılaştığında, zâhiren bu duruma sabreder; ne söz olarak ne de davranış olarak ondan sabra muhâlif bir hâl görünmez. O, sâhip olduğu sabır sıfatı gereği, bir taraftan “hüküm Allâh'ındır” diyerek sabrederken, bir taraftan da kalbinde sabrın zıddı olan yerilmiş sıfatlar bulunduğu için dolayı, başına gelen sıkıntılardan dolayı, kalben hüüzünlenip kederlenir. Bu tür sabra, aynı zamanda sabr-ı sûrî de denir. Güzel sabır anlamında gelen sabr-ı cemîl ise, musîbetle karşılaşıldığında, beşeriyetten kaynaklanan zaafiyet sebebiyle duyulan bir miktâr üzüntü dışında, fazlaca üzülmemek ve kadere rızâ göstermek şeklinde

¹²⁷ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 125-126.

¹²⁸ İsfahânî, *Müfredât-ü elfâzi'l-Kur'ân*, 474.

¹²⁹ İbn Manzûr Ebû'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed el-Ensârî, *Lisânü'l-Arabî'l-muhît*, haz.: Yusuf Hayyat-Nedim Mer'aşlı, Beyrut: Dâru Lisânî'l-Arab, ts., II/402; Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *er-Riâye li-hukûkillah*, (*Nefis Muhâsebesinin Temelleri*), çev.: Filiz Şahin-Hülya Küçük, İstanbul: İnsan Yayınları, 1998, s. 241.

¹³⁰ Ebû Tâlib Muhammed b. Ali el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb fi mu'âmeleti'l-mahbûb*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts., I/397.

¹³¹ Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 207.

¹³² Abdurrezzak el-Kâşânî, *Letâifu'l-a'lam fi işârâti ehli'l-ilhâm (Tasavvuf Sözlüğü)*, çev.: Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2004, s. 326.

¹³³ İsmâil b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlû'l-ilbâs*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1351, II/21.

¹³⁴ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 126.

ortaya konan sabırdır. Böyle bir sabra sâhip olan kişi, belâ ile ilk karşılaştığında biraz üzülebilir; ancak nefsinde, kalbinde, rûhunda ve aklında bulunan övülmüş sıfatlar ve güzel ahlâk sayesinde, onun üzüntüsü ve kederi çok sürmez; sabır sıfatı ile üzüntü ve kederi, huzura ve mutluluğa dönüşür. İşte bu tür sabır, havâs kullara âit bir sabırdır. Fuâdî'ye göre, tarîkata yeni başlayan ve orta derecede bulunan bir derviş, tarîkata ilk sülûk ettiği zaman sabr-ı zarûrî ile tarîkatta son merhaleye ulaştığında ise sabr-ı cemîl ile hareket etmelidir.¹³⁵

D. Nefs-i Mutmainne'nin Övülmüş Yedi Sıfatı

Tatmîn olmuş nefis anlamına gelen Nefs-i Mutmainne, kötü ve çirkin sıfatlardan arınıp güzel sıfatlarla donanan nefstir.¹³⁶ Bu derecedeki nefsi "mutmainne" olarak adlandırılması "Ey itmi'nâna ermiş nefis!" (el-Fecr, 89/27) âyet-i kerîmesine dayandırılmaktadır. Nefs-i Mutmainne makâmında olan bir mürîdin kalbinden mâsivâ çıkar ve oraya ilâhî aşk hâkim olur. Böyle bir nefse sâhip olan mürîd, her şeyde Allâhü Teâlâ'nın fiillerini müşâhede etmeye başlar ve bu yüzden itmi'nâna/sükûnete kavuşmuş olur.¹³⁷

1. Cûd (Cömertlik)

Cûd, lügatte, cömertlik mânasına gelirken,¹³⁸ ıstılahta ise, karşılığında herhangi bir şey beklemeksizin cömertlik yapmak,¹³⁹ para ve malı zorlanmadan harcaıyıp sarf etmek¹⁴⁰ manasında kullanılır.

Fuâdî, cûd sıfatının, nefs-i mülheme sıfatlarından olan sehâ sıfatı ile aynı mânâyâ geldiğini; ancak, cûd sıfatında, sehâ mânâsının dışında farklı mânâların da bulunduğunu söyler. Şöyle ki, derviş, nefs-i mülheme makâmında elde ettiği sehâvet ve kanâat sıfatları sâyesinde, dünyayı ve dünya malını terk etmiştir. Dolayısıyla nefs-i mutmainne makamında, cömertlik yapmak için dünyalık mal ve mülk kalmamıştır. Geride, sadece dervişin canı ve başı kalmıştır. İşte nefs-i mutmainne makâmındaki cûd sıfatı, dervişin canını ve başını, Hakk yoluna fedâ etmeye güç yetirir durumda olmasıdır. Yani dervişin, "Ölmeden önce ölünüz!"¹⁴¹ sözünün mefhûmunca, mevt-i irâdî ve mevt-i ihtiyârî olarak tâbir edilen mevt-i mânevî (mânevî ölüm) hâlini kemâle erdirip irfân kuvveti ile râziye makâmına erişmeye ve bu makamın sıfatlarını ve hallerini elde etmeye lâıyk hale

¹³⁵ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 126-128.

¹³⁶ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 265.

¹³⁷ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 137.

¹³⁸ Heyet, *el-Müncidü'l-ebcedî*, 341; Cübrân, *er-Râid*, 533.

¹³⁹ Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 142.

¹⁴⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 119.

¹⁴¹ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, II/291.

gelmesidir.¹⁴²

2. Gam (Keder-Tasa)

Gam lügatte, “elem, ıstırap ve üzüntü” anlamlarına gelirken, ıstılâhta, “sevgiliyi, dikkat ve özenle ararken, karşılaşılan engeller” ve “sevenin, sevgilisinin uğrunda, severek katlandığı zorluklar ve sıkıntılar” gibi anlamları ifâde eder.¹⁴³

Fuâdî'ye göre, nefs-i mutmainne makâmındaki gam sıfatı ile kastedilen, mâsivallâh denen Allâhü Teâlâ dışındaki varlıklardan veya dünya ile ilgili hususlardan kaynaklanan bir hüznün ve keder değeridir. Çünkü derviş, nefs-i mülheme makâmında iken, sabır, kanâat, tahammül ve istikâmet sıfatları sâyesinde elde ettiği mânevî hâl ile Allâhü Teâlâ dışındaki şeylere karşı gam duymaktan geçmiş; geride celâlüllâh, kibriyâ ve azametüllâh müşâhedesi ile gerçekleşen Allâh korkusu (havfüllâh ve haşyetüllâh) kalmıştır. Bu makamda bulunan dervişin tek korku ve kederi, nefsin ve şeytânın hile ve hücumlarına mâruz kalıp fetret hâline, yani manevî gevşeklik hâline düşmek ve Allâhü Teâlâ'ya vâsil olup O'nun ilâhî cemâlini seyretmekten mahrûm kalmaktır.¹⁴⁴

3. Zühhd

Zühhd kelimesi, lügatte, rağbetin zıddı,¹⁴⁵ bir şeye meyletmeyi terk etmek¹⁴⁶ ve bir şeyi küçümseyerek ondan yüz çevirmek¹⁴⁷ gibi manalara gelir. İstılâhta ise, dünyaya buğz edip ondan yüz çevirmek, âhiret hayatının rahatı için dünyayı terk etmek, elin boş olduğu şeyden kalbi de boşaltmak,¹⁴⁸ onu, dünyâdan boşaltıp dünya sevgisinden âhiret sevgisine yöneltmek gibi mânâlara gelir.¹⁴⁹

Fuâdî, zühhdün, evliyâullâhın makamlarının ve sıfatlarının en seçkinlerinden olduğunu söyler ve zühhdü zâhirî zühhd ve bâtnî zühhd olarak ikiye ayırır. Ona göre gerçek zühhd, bâtnî zühddür. “Dünyada zühdden faziletli bir şey ile Allâhü Teâlâ'ya ibâdet edilmemiştir”¹⁵⁰ hadîs-i şerîfi ile kastedilen zühhd de bâtnî zühddür. Sâdık bir dervişin ve âşık bir mürîdin, nefs-i mutmainne

¹⁴² Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 130-131.

¹⁴³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 141.

¹⁴⁴ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 132.

¹⁴⁵ Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 138.

¹⁴⁶ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 115.

¹⁴⁷ Heyet, *el-Müncidü'l-ebcedî*, 524.

¹⁴⁸ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 115.

¹⁴⁹ Abdullah b. Mübârek Mervezî, *ez-Zühhd ve'r-rekâik*, thk.: Ahmed Ferîd, Riyad: Dâru'l-Mî'râcü'd-Devliyye Li'n-Neşr, 1995, I/11.

¹⁵⁰ Abdurrahmân b. Ebî Bekir Suyûtî, *el-Fethu'l-kebîr*, thk.: Yûsuf en-Nebhânî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2003, III/96.

makâmında elde etmesi gereken zühd de bu zühddür.¹⁵¹

Fuâdî'ye göre, nefs-i mutmainne makamında murâd edilen zühd, âriflerin ve tahkîk ehli kimselerin hâli ve sıfatı olan bâtinî zühddür. Bu zühd, terk-i mâsivâllâh denen, Allâhü Teâlâ dışındaki her şeyi terk etme hâlidir. Ebû Süleymân Dârânî'nin (v. 205/820), "Bizim yanımızda zühd, Allâh'tan alıkoyan her şeyi terk etmektir"¹⁵² sözü ile kastettiği zühd, işte bu budur. Sâdık bir dervişin yapması gereken, nefs-i mutmainne makamında, zâhirî zühdü tam anlamıyla gerçekleştirip nefs-i râziye makamında hakîkî zühde erişmek ve zühd ile amel etmektir. Aksi takdirde dervişin, mârifete ve hakîkata erişmesi imkânsızdır.¹⁵³

4. Şükür

Şükür, lügatte, yapılan iyiliği övmek, teşekkür etmek, iyiliğin kıymetini bilmek, ihsânda bulunanı övmek ve nankör olmamak gibi anlamlara gelir.¹⁵⁴ Istılâhta ise, "nimet verenin nimetini, hem ona boyun eğerek hem de dil ile söyleyerek îtiraf etmek, ihsânda bulunanı, ihsânını zikrederek övmek"¹⁵⁵ gibi anlamlara gelmektedir.

Fuâdî, şükürü, zâhirî ve bâtinî olmak üzere ikiye ayırır: Hakîkî şükür, bâtinî olan şükürdür ve nefs-i mutmainne makamında yapılması gereken şükür de budur. Dervişin, hoşlandığı ve hoşlanmadığı her şeye şükretmesi, bâtinî şükürün bir gereğidir. Hakîkî dervişler, bâtinî şükür sayesinde, sadece sevdikleri şeyler için değil; başlarına gelen musibetler ve hoşlanmadıkları durumlar karşısında da şükrederler. Onlar, bu tür musîbet ve hoş gitmeyen olayları, tam bir teslimiyet ve rızâ sıfatı ile kabullenip bunları Hakk Teâlâ'dan kendilerine verilen bir nimet olarak görürler ve bu yüzden şükrederler.¹⁵⁶

5. Tevekkül

Tevekkül lügatte, âcizliğini îtiraf edip başkasına îtimad etmek,¹⁵⁷ "güvenmek, bel bağlamak, vekil tayin etmek, havâle etmek"¹⁵⁸ gibi anlamlara gelirken, ıstılâhta, bütün işleri sâhibine (Allâh'a) bırakmak ve O'nun vekilliğine güvenmek,¹⁵⁹ Allâh'ın (c.c) yanında bulunan şeylere güvenip insanların ellerinde

¹⁵¹ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 135.

¹⁵² Kuşeyrî, *er-Risâle*, 190.

¹⁵³ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 136.

¹⁵⁴ Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, 167; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 338.

¹⁵⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 247.

¹⁵⁶ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 138.

¹⁵⁷ Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, 344; Heyet, *el-Müncidü'l-Ebcedî*, 301.

¹⁵⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 357.

¹⁵⁹ Kâşânî, *Letâifu'l-a'lam*, 164.

bulunan şeylerden ümit kesmek,¹⁶⁰ işleri Allâhü Teâlâ'ya havâle etmek¹⁶¹ gibi anlamlara gelir.

Fuâdî'ye göre, sâdık ve gayretli bir mürîdin, gerçek anlamda tevekkül sıfatına mazhar olup mânevî yükselişe geçmesi ve yüce makâmlara erişebilmesi, nefs-i mülheme sıfatlarından sabır, kanâat, sehâ ve istikâmet sıfatlarını, tam anlamıyla gerçekleştirmesine bağlıdır.¹⁶²

Fuâdî, her mürîdin aynı derecede tevekküle sâhip olmadığı görüşündedir. Ona göre, bazı kâmil zâtlar, şefâat sebebiyle veya başka bir sebeple, küçükten veya büyükten birtakım şeyleri isteyebilir ve sığınma talebinde bulunabilir. Ancak, tarîkâta yeni giren ve hâlleri orta seviyede olan dervişlerin, kendilerini, tarîkatta zirveye yükselmiş kâmil kimselerle kıyâs etmeleri doğru değildir. Çünkü kâmil kimseler, irfân müşâhedesi ile hâllerini kemâle erdirmiş ve fiillerinde tevhîd inancı üzerine yaşama bilincine ermişlerdir. Onlar, görünüşte, sebepler mertebesi ve kesret ile amel eder gibi görünseler de gerçekte öyle değildirler. Bu durum ehline mâlûmdur. Ancak, bazı eksik akıllı, akl-ı meâş ve akl-ı meâdî olgunlaşmamış, mertebeleri, makâmları, tecellîleri ve halleri anlamayan ve ucub sıfatı sebebiyle kendilerini kâmil zanneden kişiler, bilgisizlikleri sebebiyle yolda kalırlar.¹⁶³

6. İbâdât (İbâdetler)

İbâdet, sözlükte, tapmak,¹⁶⁴ boyun eğmek, kulluk etmek ve itâat etmek¹⁶⁵ gibi anlamlara gelirken, tasavvuf ıstılâhında ise, “mükellef olan kulun, rabbini tâzîm edip nefsinin arzusuna muhâlefet üzere yaptığı fiili”,¹⁶⁶ “sâlikin gösterdiği çaba”¹⁶⁷ gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Fuâdî, dervişin, ibâdetlerini sadâkat ve ihsân ile yapabilmesi için nefs-i mutmainne makamının övülen sıfatlarından ibâdet sıfatı ile nitelenmesi gerektiğini söyler. Derviş, gerçek anlamda ibâdet sıfatına sahip olduğu takdirde, sâhip olduğu güzel sıfatları kuvvetlendirecek ve yüce mertebelerden olan nâfile ibâdetler ile Allâhü Teâlâ'ya yakınlık hâline mazhar olacaktır. Fuâdî'ye göre, dervişin ibâdetlerinden huzûr duyup tat alması, Allâhü Teâlâ'ya olan yakınlık hâlini kazanmaya bağlıdır. Bu hâli kesb ederek ibadetlerinden huzûr ve tat almaya

¹⁶⁰ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 133.

¹⁶¹ Geylânî, *el-Gunye li-tâlibî tarîkî'l-hakk*, thk.: Isâm Fâris el-Haristânî, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1999, II/317.

¹⁶² Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 140-141.

¹⁶³ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 141.

¹⁶⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 179.

¹⁶⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 127.

¹⁶⁶ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 223.

¹⁶⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 179.

başlayan derviş, hem dış âleminde hem de iç âleminde mutmain olur. Derviş, mânevî tatmîne ulaşmış hâli ile nefsi mutmainne makâmından nefsi râziye makâmına ulaştığında ise, farzlar ile Allâhü Teâlâ'ya daha da yaklaşıp, ibâdetlerini tam bir ihsân ve müşâhede hâli ile îfâ etmeye başlayacaktır.¹⁶⁸

İbâdetlerin Allâh katında makbûl olması, ihsân ile yapılmasına bağlıdır. Fuâdî'ye göre ibâdetteki ihsân, dervişin, ibâdetlerinin tamamında, özellikle namâz ibâdetinde, gafletten uzak durup Allâhü Teâlâ'nın kendisini gördüğü ve bütün hâllerini ayan beyân bildiği inancı ile ibâdet etmesi şeklinde tezâhür eder.¹⁶⁹ Ona göre, bir dervişin tam mânâsıyla rubûbiyeti müşâhede edebilmesi için nefsin her makâmında, şerîatin emrettiği ibâdetlerde ve tarîkatta kendisine târif edilen her türlü evrâd ü ezkârda, kalben ve rûhen uyanık olup gafletten uzak durması gerekmektedir. Derviş, ancak bu sayede, mânevî yolculuğunda nefsi mutmainne makâmının tehlikelerinden ve meşakkatlerinden kurtulabilir; Cenâbı Hakk'ın hidâyeti ile huzûr içinde ve kolaylıkla ilâhî olgunluklara ve sonsuz fazîletlere erişebilir ve sapıklığa düşmekten kurtulabilir. Derviş, nefsi mutmainne makâmında, kendine lâzım olan sıfatların tecellilerini, ibâdet kuvveti ile bilmesi durumunda, beşinci makâm olan nefsi râziye makâmında elde edilecek olan tecellî-yi zâta erişecek ve nihâyet kâmil ve ârif bir derviş olacaktır.¹⁷⁰

7. Tezellül (Kendini Hor Görme)

Tezellül lügatte, boyun eğmek, tevâzu göstermek¹⁷¹ anlamına gelir. Fuâdî, tezellül sıfatının, hudû ve huşû anlamında olduğunu söyler. Ancak ona göre, nefsi mutmainne makâmındaki tezellül, tevâzu anlamına gelen sûrî ve zâhirî tezellül değildir. Çünkü derviş, nefsi mülheme makâmında iken tevâzu sıfatı ile nitelenmiş ve böylece, sûrî ve zâhirî tezellül sıfatını gerçekleştirmiştir. Dördüncü makâm olan nefsi mutmainne makamındaki tezellül ise, sır makamıdır.¹⁷²

Fuâdî'ye göre, tezellül-i mânevînin gerçekleşmesi, tevâzu sıfatı sayesinde, meydâna gelen hudû'-i sûrîye bağlıdır. Bu yüzden derviş, hudû'-i sûrî konusunda olgunlaştığında, tezellül sıfatı, onun ahlakına ve iç âlemine sirâyet etmeye başlar. Derviş, hâlis bir mücâhede ve sâlih ameller ile süslendiğinde ise, tezellül-i mânevî sıfatı gerçekleşmiş olur. Allâhü Teâlâ, böyle bir dervişin kalbini, övülmüş rahmânî sıfat ve tecelliler ile süsler; ona mânevî kokular verir ve onu müşâhede nûru ile

¹⁶⁸ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 145.

¹⁶⁹ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 146.

¹⁷⁰ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 146-147.

¹⁷¹ Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, 113.

¹⁷² Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 147-148.

nurlandırıp misk-i amber eyler.¹⁷³ Kalp ve rûh, mârifet süsü ile süslenip nurlanır; hudû ve tezellül sıfatı ile muttasıf olursa, oradaki nûrun ışığı dışa akseder ve bu hâl, dervişin davranışlarında kendisini gösterir. Nitekim Rasûlüllâh'ın (s.a.v.) huzûrunda bir kimse, gelişigüzel bir şekilde namâz kılmış ve bunun üzerine Rasûlüllâh (s.a.v.), o kimse hakkında, "Şayet şunun kalbi huşû duysa idi, organları da huşû duyardı"¹⁷⁴ buyurmuştur.¹⁷⁵

Fuâdî, namazdaki huşû ve hudû halinin her Müslümanda bulunması gerektiğini; ancak bazı kâmil zâtların namazlarındaki oturuş-kalkışlarında ve diğer hareketlerinde, bozukluk olmamakla beraber, bozukluk gibi görünen birtakım durumların olabileceğini söyler. Bu durumda dervişe düşen, bu zâtların halleri ile değil; kendi hata ve eksikleri ile meşgûl olmaktır. Ancak kişi, müridlerden, şeyhlerden, takvâ sahibi âlimlerden veya öğretmenlerden ise, düzeltmek niyetiyle, başkalarının hatalarına bakabilir. Yine de böyle bir kişi, başkalarının hatasına bakarken, kasıtsız olarak ve Allâhü Teâlâ rızâsını kazanmak için bakmalı ve hatâları, hikmetli sözlerle ve samimiyetle düzeltmelidir ki, tâlîm ve irşâd gerçekleşmiş olsun.¹⁷⁶

Fuâdî'ye göre, dervişteki zâhirî ve bâtinî tezellülün, dervişin önce fenâ fillâh makâmına, sonra da kurb ve vuslat makâmına erişmesine vesîledir. Bunun açık delîli, "Allâh'a secde et ve (yalnızca O'na) yaklaş!"¹⁷⁷ âyet-i kerîmesi ve "Kulun Rabbine en yakın hâli, secde ettiği zamandadır"¹⁷⁸ hadîs-i şerîfidir. Bu yüzden bazı kâmil zâtlar, Rabb'i müşâhede etmek sûreti ile Allâh'ın sıfatlarının tecellîlerine tam anlamıyla erişmenin namazda; Allâh'ın zâtına tam anlamıyla ulaşmanın ise, secdede olduğunu söylemişlerdir.¹⁷⁹

Sonuç

Tasavvufî eğitimin en temel konularından biri olan nefis terbiyesi, nefsin ıslâh edilmesi ile mümkün olan bir hâdisedir. Nefsin ıslâh edilmesinin nihâî gayesi, insanı, insan-ı kâmil seviyesine çıkarmaktır. Bu ıslah, şerre meyyâl bir tabiat üzere yaratılmış olan nefsi, kötü sıfatlardan arındırıp iyi sıfatlarla donatma netîcesinde gerçekleşir. Makalemize konu olan Kastamonulu Ömer Fuâdî'nin

¹⁷³ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 148.

¹⁷⁴ Suyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr*, III/44.

¹⁷⁵ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 149-150.

¹⁷⁶ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 149-150.

¹⁷⁷ Alak, 96/19.

¹⁷⁸ Müslim, "Salât", 215; Nesâî, "Mevâkîf", 35, "Tatbîk", 78; Tirmizî, "Daavât", 118; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/321.

¹⁷⁹ Fuâdî, *Muslihu'n-nefs*, 150-151.

Muslihu'n-nefs isimli eseri, nefsi ıslâh etme yollarını gösterme amacına yönelik olarak kaleme alınmıştır. Bu eserde nefis, altı tabakaya ayrılmış; her tabakanın sıfatları anlatılmış ve bu sıfatlardan kurtulmanın yolları gösterilmiştir. Nefsin ıslâhı, uzun soluklu bir faaliyettir. Bu îtibârla, nefsi ıslâh etme faaliyetinin başarı ile sonuçlanabilmesi için bu faaliyetin, irşâda ehil olan mürşid-i kâmil nezâretinde yapılması gerekmektedir. Çünkü nefis, ulaştığı mânevî rütbede sâbit kalan bir varlık değil, ihmâl edildiği anda, tekrâr eski kötü hâline dönebilen bir varlıktır. Meselâ, nefis-i emmâre ve nefis-i levvâme makamlarını geçerek nefis-i mülheme makâmına yükselen bir kişi, bir takım ilhâm ve keşiflere mazhar olur. Bu durumda kişi, mazhar olduğu keşif ve ilhamları, mürşidine arz etmesi ve onun tavsiyelerine uyması gerekmektedir. Böyle yapmaması durumunda mürîd, kendisini mânen kemâle erdiği zannına kapılır ve nihâyet yoldan sapabilir. O halde nefsinin ıslâh etmeyi murâd eden bir mürîd, hangi makamda olursa olsun, nefsinin dizginlerini mürşid-i kâmile teslîm etmelidir. Aksi takdirde nefsin ıslâh edilmesi imkânsızdır.

Kaynaklar

- Abdülkadiroğlu, Abdülkerim, *Halvetîliğin Şâbâniyye Kolu, Şeyh Şâbân-ı Veli ve Külliyesi*, Ankara: Kastamonu Şeyh Şa'bân-ı Velî Der. Yay., 1991
- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlü'l-ilbâs*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Beyhakî, Ebû Bekir, *Kitâbü'z-zühd*, (Kulluğu Unutmadan Yaşama Sanatı), Trc. Enbiya Yıldırım, İstanbul: Hacegan Yayınları, 2000.
- Cübrân, Mes'ûd, *er-Râid*, Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1967.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed, *Kitâbü't-ta'rîfât*, Thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mer'aşlî, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2003.
- Çite, Nuriye, Ebû Mutî' en-Neseffî'nin *Kitâbu'r-Red Ale'l-Ehvâ ve'l-Bida'* Adlı Eserinde Geçen Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007.
- Er, Fatma, "Enîsü'l-Ârifin (Âriflerin Dostu) Yazma Tanıtımı", *Dem Dergi*, 1 (2007), 48.
- Fuâdî, Ömer, *Muslihu'n-nefs*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Ktp., Mustafa Con A, nr. 80.

- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *el-Mürşidü'l-emîn*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Geylânî, *el-Gunye li-tâlibî tarîkı'l-hakk*, Tah. Isâm Fâris el-Haristânî, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1999.
- Göktaş, Vahit, *Hicri IV. Asır Buhârâ'da Tasavvuf, Kelâbâzî Örneği*, İstanbul: Meydan Yayınları, 2008.
- Hatiboğlu, İbrahim, "Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Heyet, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Hucvîrî, Ali b. Osman el-Cüllâb, *Keşfü'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, trc.: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları, 1996.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed el-Ensârî, *Lisânü'l-Arabi'l-muhît*, haz. Yusuf Hayyat-Nedim Mer'aşlî, Beyrut: Dâru Lisâni'l-Arab, ts.
- İsfahânî, Râğîb, *Müfredât-ü elfâzi'l-Kur'ân*, Thk. Safvân Adnân Dâvûdî, ts.
- Kâşânî, Abdurrezzak, *Letâifu'l-a'lam fi işârâti ehli'l-ilhâm* (Tasavvuf Sözlüğü), çev.: Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, tah.: Hânî el-Hâc, Kâhire: el-Mektebet't-Tevfikîyye, ts.
- Mekkî, Ebû Tâlib Muhammed b. Ali, *Kûtü'l-kulûb fi mu'âmeleti'l-mahbûb*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Mervezî, Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, thk.: Ahmed Ferîd, Riyad: Dâru'l-Mi'râcü'd-Devliyye Lî'n-Neşr, 1995.
- Muhâsibî, Hâris b. Esed, *er-Riâye li-hukûkillâh*, thk.: Abdülkâdir Ahmed Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Muhâsibî, Hâris b. Esed, *er-Riâye li-hukûkillâh*, (Nefis Muhâsebesinin Temelleri), çev.: Filiz Şahin-Hülya Küçük, İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yay., 1995.
- Heyet, *el-Müncidü'l-ebcedî*, Beyrut: Dâru'l-Maşrık, 1986.
- Oğuz, Muhammed İhsan, *Şa'bân-ı Velî ve Mustafa Çerkeşi*, İstanbul: Oğuz Yayınları, 1993.
- Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yay., 2006.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdülkadir, *Muhtârü's-sihâh*, Beyrut: el-

- Mektebetü'l-Asriyye, 1997.
- Sarı, Mevlüt, *el-Mevârid, Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Bahar Yayınları, 1982.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekir, *el-Fethu'l-kebîr*, Thk.: Yûsuf en-Nebhânî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2003.
- Sühreverdî, Şihâbüddîn Ebû Hafs Ömer, *Âvârifü'l-me'ârif*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Şerkâvî, Hasan, *Mu'cemü elfâzi's-sûfiyye*, Kahire: Muhtar, 1987.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-evsat*, Thk. Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî-Tarık b. Avzullah, Kâhire: Daru'l-Haremeyn, 1415.
- Tûnisî, Zeynelâbidîn, *el-Mu'cemü'l-müderrişî*, Dımaşk: el-Matbaatü'l-Hâşimiyye, 1948.
- Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1998.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.
- Ünal, Asuman, Ömer Fuâdî (v. 1560/1636)'nin *Risâle-i Virdiyye* Adlı Eserindeki Tasavvufî Görüşleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.
- Üzüm, İlyas, "Nesefî, Mekhûl b. Fazl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Yazar, İlyas, "Ömer Fuâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Yılmaz, Hasan Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.